

KRZYSZTOF BORKOWSKI
(KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI)
ORCID: 0009-0002-0412-2681

CHARAKTERYSTYKI DĘBNÓW, GRYFITÓW-ŚWIEBODZICÓW I LEIWIWITÓW W KLEJNOTACH JANA DŁUGOSZA

Streszczenie. W artykule przeanalizowano trzy spośród zawartych w *Klejnotach* (*Insignia seu clenodia Regis et Regni Poloniae*) charakterystyk polskich rodów szlacheckich. Przypisywane Janowi Długoszowi *Klejnoty* są jednym z najmniej znanych, a zarazem najbardziej interesujących źródeł, dotyczących późnośredniowiecznej Polski. Zawierając prócz opisu wyglądu kilkudziesięciu polskich herbów także charakterystykę pieczętujących się nimi wspólnot rodowych, stanowią niezwykle wartościowe pole do badań nad postrzeganiem polskiej szlachty przez krakowskiego dziejopisa, jego mentalnością, a także semantyką jego dzieł. Wykazane w toku analizy podobieństwo między obecnymi w *Klejnotach* rodowymi charakterystykami a życiorysami ich przedstawicieli, obecnymi w *Rocznikach* (*Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae*), zdają się przemawiać za autorstwem Długosza w przypadku obu źródeł. Pochlebna charakterystyka rodu Dębnów znalazła odbicie w długoletniej znajomości Jana Długosza i Zbigniewa Oleśnickiego kreowanego przez kronikarza na biskupa idealnego. Ocena Leliwitów, a szczególnie wojewody krakowskiego Jana Tarnowskiego, dotyczy głównie ich działalności politycznej, natomiast przypisana Gryfitom hojność została uznana przez Długosza jako główna zaleta rodu, objawiająca chrześcijańską szczodrość.

Słowa kluczowe: Jan Długosz, szlachta, *Roczniki*, *Klejnoty*, charakterystyki

Wstęp

In *Insignia seu clenodia Regis et Regni Poloniae* wciąż pozostają stosunkowo słabo zbadanym źródłem do dziejów średniowiecznej Polski. Dotychczasowe studia dotyczyły głównie problemów autorstwa i pierwotnego kształtu dzieła, pomijając niezwykle interesujący aspekt, jakim są charakterystyki kilkudziesięciu polskich rodów szlacheckich¹. Rzeczone charakterystyki

¹ Spośród ważniejszych prac warto wymienić następujące – P. Dymmel, *Problem autorstwa „Klejnotów” przypisywanych Janowi Długoszowi*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa

stanowią niezwykle interesujące źródło do badań nad mentalnością Jana Długosza², postrzeganiem przezeń polskiej szlachty, semantyką jego dzieł i wykorzystanym aparatem pojęciowym. Podstawą źródłową niniejszego artykułu jest krytyczne wydanie *Klejnotów* z 1931 r., autorstwa M. Friedberga³. Główny temat rozważań stanowią charakterystyki wymienionych w tytule rodów opisujące cnoty, wady i skłonności poszczególnych przedstawicieli rodu, tworzące tym samym obraz całej wspólnoty⁴.

Charakterystyka Dębnow

Z racji długoletniej znajomości kronikarza z osobą Zbigniewa Oleśnickiego⁵ ród Dębnow zajmuje w twórczości Długosza szczególne miejsce. Przypisane kardynałowi i jego współrodowcom cechy – śmiałość/zuchwalstwo/bezczelność, gwałtowność i żarłoczność⁶ zdają się znajdować niemal idealne odzwierciedlenie w nakreślonych przez Długosza czynach kardynała Zbigniewa Oleśnickiego, a także jego stryja, kasztelana sandomierskiego Dobiesława Oleśnickiego⁷. Sytuacją objawiającą gwałtowność obu przedstawicieli rodu może być relacja Długosza na temat odegranej przez nich roli w bitwie grunwaldzkiej. Dobiesław, dowodząc w czasie starcia 38 chorągwią królewską, ruszył samotnie, zapewne bez należytej oceny sytuacji, naprzeciw

Heraldycznego” 1993, t. 1, s. 59–73; tegoż, *Stemma Nobilium: herby rycerskie w rękopisie Roczników Jana Długosza*, „Ze Skarbcza Kultury” 1991, t. 51, s. 21–43; S.K. Kuczyński, *Herby w twórczości historycznej Jana Długosza*, [w:] *Sztuka i ideologia XV wieku*, red. P. Skubiszewski, Warszawa s. 211–232; Z. Perzanowski, *Twórczość Jana Długosza na polu heraldyki polskiej*, „Ziemia Częstochowska” 1984, t. 14, s. 39–50; W. Semkowicz, *Długosz jako heraldyk*, „Miesięcznik Heraldyczny” 1908, t. 1, s. 5–8; J. Wroniszewski, *W sprawie pierwotnego kształtu tzw. Klejnotów Długoszowych*, „Teki Krakowskie” 1997, t. 5, s. 201–205.

² F. Papée, *Jan Długosz (1415–1480)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej PSB), t. 5, red. W. Konopczyński, Kraków 1939–1946, s. 176–180.

³ *Klejnoty Długoszowe* (dalej *Klejnoty*), oprac. i wyd. M. Friedberg, Kraków 1931.

⁴ W *Klejnotach* Długosz dokonał złożonego z czterech elementów opisu każdego z herbów i rodów. Wspomniane cztery elementy stanowiły: nazwa herbu, opis tarczy i godła heraldycznego (blazonowanie), proveniencja rodu (polska bądź zagraniczna) oraz charakterystyka przedstawicieli rodu, eksponująca ich główne wady bądź zalety.

⁵ M. Koczerska, *Oleśnicki Zbigniew (1389–1455)*, [w:] PSB, t. 23, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 776–784.

⁶ *Audaces, vehementes et gulosi* (*Klejnoty*, s. 66–67). *Audaces* należy zapewne tłumaczyć jako śmiali/zuchwali bądź beczelni (*Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce* (dalej SŁŚWP), t. 1, red. M. Plezia, Wrocław–Kraków–Warszawa 1953–1958, s. 935–937), *vehementes* jako gwałtowni (J. Pieńkos, *Słownik łacińsko-polski. Łacina w nauce i kulturze*, Kraków 2001, s. 443–444), zaś *gulosi* jako żarłoczni/skłonni do obżarstwa (SŁŚWP, t. 4, s. 660).

⁷ F. Kiryk, *Oleśnicki Dobiesław (zm. 1440)*, [w:] PSB, t. 23, s. 762–763.

hufcom krzyżackim, atakując nawet wielkiego mistrza Zakonu⁸. Zbigniew, wówczas młody sekretarz królewski, miał utorować sobie drogę do kariery urzędniczej ocaleniem życia królowi zagrożonemu szarżą Dypolda von Kockeritz⁹. Długoszowy opis tego wydarzenia, wyolbrzymiający rolę swego mistrza i przydający mu cech bohaterskich, również zdaje się częściowo odzwierciedlać przypisaną Dębnom gwałtowność – młody i niedoświadczony w walce Zbigniew natychmiastowo natarł na nieprzyjaciela, ratując zagrożonego Jagiełłę mimo ryzyka utraty życia¹⁰.

Dalsze ślady śmiałości/zuchwalstwa/bezczelności i gwałtowności Zbigniewa Oleśnickiego spotykamy w jego nieprzejednanej postawie względem królewskich ambicji Witolda¹¹, relacjom Władysława Jagiełły z husytami¹², a także ostrym słowom pod adresem króla – między innymi w kwestii rekwizycji dóbr diecezji krakowskiej na rzecz poszkodowanych wojną mieszkańców Kujaw i ziemi dobrzyńskiej¹³, a także podczas ostatniego spotkania króla z biskupem Oleśnickim udającym się na sobór do Bazylei¹⁴.

⁸ *Ioannis Dlugosii Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae* (dalej *Annales*), ks. 10–11: 1406–1412, red. S. Gawęda i in., Varsaviae 1997, s. 91, 112; D. Wróbel, *Elity polityczne Królestwa Polskiego wobec problemu krzyżackiego w czasach Władysława Jagiełły*, Lublin 2017, s. 242.

⁹ *Annales*, ks. 10–11: 1406–1412, s. 111–112; M. Koczerska, *Piętnastowieczne biografie Zbigniewa Oleśnickiego*, „Studia Źródłoznawcze” 1979, t. 24, s. 20.

¹⁰ Pełen podziwu Długosz stwierdził, iż „Facere aliquis in illa pugna aliquid felicius potuit Sbginei profecto opere nihil forcius nihil audacius qui inermis et nudus cum armis et spoliis exutus est” (*Annales*, ks. 10–11: 1406–1412, s. 111).

¹¹ *Annales*, ks. 11: 1413–1430, red. C. Baczkowski i in., Varsaviae 2000, s. 251–255, 292, 298. Podczas zjazdu w Łucku Oleśnicki miał, w imieniu panów polskich, sprzeciwić się planom koronacyjnym Witolda. Przebywając z kolei z poselstwem u księcia, miał w ostrej mowie, przerwanej przez Witolda, skrytykować wielkiego mistrza Paula von Russdorf. Długosz uważał postępowanie Oleśnickiego podczas „burzy koronacyjnej” za życiowe osiągnięcie swego mistrza (J. Nikodem, *Zbigniew Oleśnicki w historiografii polskiej*, Kraków 2001, s. 27; D. Wróbel, *Elity polityczne...*, s. 443–444, 460).

¹² *Annales*, ks. 11–12: 1431–1444, red. C. Baczkowski i in., Varsaviae 2001, s. 57–62, 99–100. W 1432 r. Oleśnicki rzucił na Kraków interdykt, sprzeciwiając się przybyciu husyckich posłów do króla, a także umowie pabianickiej. Król w ostrych słowach zagroził Zbigniewowi utratą biskupstwa, jednak Oleśnicki butnie oznajmił, iż gotów jest zginąć za wiarę (M. Koczerska, *Piętnastowieczne biografie...*, s. 20–21; J. Sperka, *Szafrancowie herbu Stary Koń: z dziejów kariery i awansu w późnośredniowiecznej Polsce*, Katowice 2001, s. 217).

¹³ *Annales*, ks. 11–12: 1431–1444, s. 47–49. Długosz stawiał Oleśnickiego jako wzór biskupa, potrafiącego twardo przeciwstawić się władcy w obronie praw Kościoła (J. Nikodem, *Zbigniew Oleśnicki...*, s. 25, 40).

¹⁴ *Annales*, ks. 11–12: 1431–1444, s. 110–113. Wyjeżdżający na sobór biskup miał pożegnać króla zuchwałą, a wręcz obelżywą mową, zarzucając mu działanie obniżające powagę Królestwa i grożąc kłątwą za lekceważenie Kościoła (M. Koczerska, *Oleśnicki Zbigniew...*, s. 777 i n.).

Odzwierciedlenia ostatniej z rodowych „przypadłości” – żarłoczności/skłonności do obżarstwa należy być może szukać w anonimowym *Vita Sbignei*, wedle którego Zbigniew Oleśnicki miał między innymi „lubić dobry stół”¹⁵. Choć jest to interesująca próba odzwierciedlenia zawartej w *Klejnotach* cechy rodowej, pozostaje ona w sferze przypuszczeń.

Charakterystyka Gryfitów-Świebodziców

Przypisana Gryfitom, rodowi osiągnąca szczyt swej potęgi niewątpliwie w okresie rozbicia dzielnicowego, hojność, zwłaszcza względem klasztorów¹⁶, wskazuje na jego bliskie związki z Kościołem. Wyjaśnienie zawartej w charakterystyce szczodropliwości rodu Gryfitów¹⁷ wydaje się zadaniem stosunkowo prostym, ponieważ w przypadku kilku jego przedstawicieli znajdujemy przykłady hojności i szczodropliwości względem klasztorów.

Na początku warto wspomnieć o postaci Jana, zwanego Janikiem, biskupa wrocławskiego i arcybiskupa gnieźnieńskiego¹⁸. W roku 1146 bądź 1147 miał on ufundować w Brzeźnicy konwent cystersów, a w roku 1153 uposażyć go „rodzinnymi dobrami”¹⁹. Jan Długosz błędnie datował na rok 1140 fundację przez Jana klasztoru cystersów w Jędrzejowie, a także uposażenie go miastem i siedmioma wsiami²⁰.

W dalszej kolejności warto wspomnieć o postaci Jaksy z Miechowa²¹, powszechnie łączonego z fundacją klasztoru Bożogrobców²² w Miechowie²³.

¹⁵ „Et quamvis nullam voluptatem praetermitteret, nullum negligeret cibum, magis tarnen carne quam pisce delectabatur nullum habens ante in re publica magistratum” (M. Koczerska, *Piętnastowieczne biografie...*, s. 12, 61).

¹⁶ *Fundacione et dotacione monasteriorum clarvisse* (*Klejnoty*, s. 58). Najlepiej oddającym znaczenie charakterystyki przekładem na język polski wydaje się: Słynni z powodu zakładania i uposażania klasztorów (SŁŚWP, t. 2, red. M. Plezia, Wrocław-Kraków-Warszawa 1959-1967, s. 476-479; SŁŚWP, t. 3, red. M. Plezia, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1969-1974, s. 867-869; SŁŚWP, t. 4, red. M. Plezia, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975-1977, s. 439-441).

¹⁷ Nie mylić z panującym na Pomorzu Zachodnim rodem książęcym.

¹⁸ Z. Budkowa, *Jan (zm. między 1167 a 1177)*, [w:] PSB, t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962-1964, s. 428-430.

¹⁹ „Patrimonii mei liberam portionem” (M.L. Wójcik, *Ród Gryfitów do końca XIII w. Pochodzenie – genealogia – rozsiedlenie*, Wrocław 1993, s. 14, 26-27).

²⁰ *Annales*, ks. 5-6: 1140-1240, red. S. Budkowa i in., Varsaviae 1973, s. 12-13. Długosz wspomniał, iż współfundatorem klasztoru miał być brat Jana, kasztelan krakowski Klemens z Klimonotwa. Z kolei klasztor miał otrzymać jako uposażenie miasto Jędrzejów oraz siedem wsi: Brzeźnicę, Rakoszyno, Potok, Łysakowo, Łączyno, Raków, Tarszawę i Chorzowę.

²¹ G. Labuda, *Jaksa z Miechowa (2 poł. XII w.)*, [w:] PSB, t. 10, s. 340-341.

²² Zakon Rycerski Świętego Grobu w Jerozolimie zwie się potocznie Bożogrobcami.

²³ W dzisiejszym herbie Miechowa widnieje Gryf oraz podwójny krzyż – znak Bożogrobców.

W latach 1162–1163 przebywał w Ziemi Świętej, gdzie według relacji Długosza miał walczyć z niewiernymi, zaś w podzięce za męstwo powrócić do Polski razem z kanonikiem zakonu Bożogrobców w celu założenia na jej terytorium ich siedziby²⁴. Kronikarz datował fundację klasztoru w Miechowie na rok 1162²⁵, jednak prawdopodobnie zdarzenie to miało miejsce rok później²⁶. Co ciekawe, Długosz na rok 1162 datował również ufundowanie i uposażenie przez Jakśę klasztoru norbertanek w Zwierzyńcu pod Krakowem²⁷.

Kolejnym słynącym ze szczodrości przedstawicielem rodu Gryfitów był wojewoda krakowski Teodor²⁸. Wedle Długosza w roku 1234 miał on ufundować w rodzinnym Ludźmierzu klasztor cystersów konsekrowany przez biskupa krakowskiego Wisława z Kościelca²⁹. Teodor miał również, około roku 1234, nadać Szczyrzyc klasztorowi cystersów w Jędrzejowie³⁰. Co ciekawe, zdaniem znawcy dziejów rodu Gryfitów M.L. Wójcika, Teodor miał również ufundować klasztor franciszkanów w Krakowie³¹.

Na koniec warto wymienić kasztelana krakowskiego Klemensa z Brzeżnicy/Klimontowa, który wraz ze swą małżonką Raclawą ufundował klasztor benedyktynek w Staniątkach. Jan Długosz pod rokiem 1253 zanotował zatwierdzenie istniejącego już klasztoru³², którego fundację współcześni badacze datują na około 1228 r.³³ Ponadto, w latach 1252–1258 magistram, czyli przełożoną ufundowanego przez Klemensa i Raclawę klasztoru benedyktynek, miała być ich córka, Wyszeniega³⁴.

²⁴ *Annales*, ks. 5–6: 1140–1240, s. 72.

²⁵ Długosz wspomniał także o uposażeniu klasztoru trzema wsiami: Miechowem, Zagórzycami i Komorowem (por. *tamże*).

²⁶ M.L. Wójcik, *Ród Gryfitów...*, s. 14.

²⁷ *Annales*, ks. 5–6: 1140–1240, s. 72–73. Jaksa ufundował również (w piątej lub szóstej dekadzie XII w.) klasztor Norbertanek w Krzyżanowicach (M.L. Wójcik, *Ród Gryfitów...*, s. 14, 78).

²⁸ M.L. Wójcik, *Teodor (zm. 1237)*, [w:] PSB, t. 53, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2019–2021, s. 147–159.

²⁹ Około roku 1244 miało nastąpić przeniesienie klasztoru z Ludźmierza do Szczyrzycy znajdującego się w kluczu posiadłości Teodora (*Annales*, ks. 5–6: 1140–1240, s. 270).

³⁰ Dowodem wskazującym na donację Teodora na rzecz jędrzejowskiego klasztoru ma być datowany na rok 1254 dokument (M.L. Wójcik, *Ród Gryfitów...*, s. 50, 95).

³¹ Argumentem, na którym Wójcik oparł ten pogląd, jest występująca w aktach wizytacji klasztoru z 1612 r. informacja o cotygodniowej mszy za duszę fundatora klasztoru, którym miał być wymieniony w źródle „Czadronis castellani Cracoviensis” (*tamże*, s. 57).

³² *Annales*, ks. 7–8: 1241–1299, s. 92.

³³ Datę tę zasugerował B. Ulanowski, zdaniem którego Klemens, wówczas komes opolski, otrzymał od księcia Kazimierza Opolskiego wsie wchodzące później w skład uposażenia klasztoru (M.L. Wójcik, *Ród Gryfitów...*, s. 49).

³⁴ *Tamże*.

Charakterystyka rodu Leliwitów

Jednym z najznamienitszych i najbardziej znanych rodów późnośrednio-wiecznej Polski byli bez wątpienia Leliwici. Najwyższe zaszczyty wśród Leliwitów osiągnęli Melsztyńscy oraz Tarnowscy, stanowiąc za czasów ostatnich Piastów oraz Jagiellonów najbliższe otoczenie kolejnych monarchów. Wierność Leliwitów i ich oddanie sprawom państwa zdaje się wyrażać rodowa charakterystyka, podkreślająca zapobiegliwość, przezorność/rozwagę, a także zaangażowanie w służbie królowi oraz wspólnocie rodowej³⁵.

Jako pierwszemu warto przyjrzeć się protoplaście Melsztyńskich i Tarnowskich kasztelanowi krakowskiemu Spycimirowi z Melsztyna/Tarnowa³⁶. Jego obecność w otoczeniu Władysława Łokietka poświadczona jest źródłowo od roku 1312, gdy objął urząd łowczego krakowskiego³⁷, a przez następne cztery dekady³⁸, awansując w urzędniczej hierarchii³⁹, był jednym z najbliższych doradców dwóch ostatnich Piastów na tronie polskim⁴⁰. Przy okazji opisu pierwszych chwil panowania młodego Kazimierza Jan Długosz scharakteryzował Spycimira jako „męża uczciwego i roztropnego, o wielkim i wypróbowanym przywiązaniu do ojczyzny i zapobiegliwości w gromadzeniu zasobów królewskiego skarbcu”⁴¹. Przypisaną Leliwitom zapobiegliwość

³⁵ Providi et industri, rei publice et proprie studiosi (*Klejnoty*, s. 65; SŁSWP, t. 5, red. M. Plezia, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1978–1984, s. 480–483; t. 7, red. K. Weysenhoff-Brożkowska, Kraków 1992–2001, s. 1295–1299, 1477–1482; t. 8, red. M. Rzepiela, Kraków 2009–2024, s. 1486–1487).

³⁶ A. Marzec, *Tarnowski Spycimir (zm. 1352)*, [w:] PSB, t. 52, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2017–2019, s. 507–513.

³⁷ Spycimir miał pełnić urząd łowczego krakowskiego w latach 1312–1316 (*Urzednicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy* (dalej UrzMłp), oprac. J. Kurtyka i in., red. A. Gąsiorowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 75).

³⁸ Źródła najczęściej datują śmierć Spycimira na rok 1352 (A. Marzec, *Tarnowski Spycimir...*, s. 512).

³⁹ Spycimir pełnił kolejno urzędy: łowczego krakowskiego (1312–1316), kasztelana sądeckiego (1317–1318), kasztelana wiślickiego (1319–1320), wojewody krakowskiego (1320–1331), aż wreszcie kasztelana krakowskiego (1331–1352), który najpewniej piastował do śmierci, choć ostatnie ślady jego aktywności na tym urzędzie znajdujemy w roku 1350 (UrzMłp, s. 64–65, 75, 126, 234, 245).

⁴⁰ Wedle relacji *Rocznika Traski* Spycimir miał, wraz z archidiakonem krakowskim Jarosławem Bogorią, towarzyszyć Władysławowi Łokietkowi w chwili śmierci, zaś Jan z Czarnkowa wymienił go wśród najbliższych doradców młodego Kazimierza Wielkiego (W. Dworaczek, *Leliwici Tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego. Wiek XIV–XV*, Warszawa 1971, s. 69; A. Marzec, *Urzednicy małopolscy w otoczeniu Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego (1305–1370)*, Kraków 2006, s. 288).

⁴¹ „Iaszko (winno być Spytek bądź Spycimir) de Melsztin castellanus Cracoviensis, vir frugi, industrius et in rem publicam magni et experti zeli [...], cuius quoque providencia magne opes brevi congeste et erarium locupletatum” (*Annales*, ks. 9: 1300–1370, red. S. Budkowa i in., Varsaviae 1978, s. 182).

należy również nierozdzielnie wiązać z budową przez Spycimira rodowej fortuny, na której wyrosły linie Melsztyńskich i Tarnowskich⁴².

Kolejnym wartym wspomnienia przedstawicielem rodu Leliwitów był niewątpliwie wnuk kasztelana krakowskiego Spycimira, wojewoda krakowski Spytek z Melsztyna⁴³. Jego urzędniczą karierę należy datować na lata 1381–1399⁴⁴, a więc czas gruntownych zmian w sytuacji politycznej Królestwa Polskiego, których Spytek był jednym z architektów⁴⁵. Jego oddanie sprawom państwa spotkało się z uznaniem Władysława Jagiełły, który w roku 1395 nadał Spytkowi w zarząd zachodnie Podole, zaś w roku 1396 opanowane w wyniku walk przeciwko Władysławowi Opolczykowi ziemie: gorzowską, lubliniecką i oleską⁴⁶. Dzięki tym nadaniom pod koniec XIV w. Spytek z Melsztyna stał się najbogatszym i najpotężniejszym polskim możnowładcą⁴⁷. Błyskotliwa kariera wojewody została przerwana przez śmierć poniesioną

⁴² Spytek był twórcą latyfundium Leliwitów, zwanym powszechnie „państwem tarnowskim”, obejmującym ziemie rozciągające się między Tarnowem, Wojniczem, Pilzmem i Żabnem. Ponadto miał spory klucz dóbr koło Brzeska, na zachód od Wojnicza. W marcu 1330 r. Spycimir uzyskał od Władysława Łokietka prawo lokacji miasta na gruncie wsi Tarnów Wielki. Umiejąc, pozostawił imponujący majątek, na który składało się miasto, 2 zamki, 22 wsie i dom w Krakowie (J. Gzella, *Małopolska elita władzy w okresie rządów Ludwika Węgierskiego w Polsce w latach 1370–1382*, Toruń 1994, s. 97; A. Marzec, *Tarnowski Spycimir...*, s. 511; L. Podhoroński, *Stawni hetmani Rzeczypospolitej*, Warszawa 1994, s. 15–16).

⁴³ A. Strzelecka, *Melsztyński Spytek (zm. 1399)*, [w:] PSB, t. 20, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 412–415.

⁴⁴ Po raz pierwszy wystąpił w roku 1381, już jako wojewoda krakowski, który to urząd piastował aż do swej śmierci w roku 1399. Ponadto otrzymał na przełomie 1389/1390 r. godność starosty krakowskiego (UrzMłp, s. 128, 286). Jan Długosz, pisząc o nim w 1383 r., dziwił się powierzeniu urzędu wojewody krakowskiego człowiekowi tak młodemu i niedoświadczonemu: „Quod adolescens pene et nondum virilem sortitus aetatem (nondum enim annum decimum octavum supergressus erat) palatinatus Cracoviensis magistratus illi mandatus erat” (W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy...*, s. 99).

⁴⁵ Już od roku 1382 brał udział w najważniejszych wydarzeniach kształtujących ówczesną politykę Korony: zjazdach w Radomsku i Wiślicy w 1382 roku, optując za objęciem tronu polskiego przez królową Jadwigę, zjazdach w Sieradzu w 1383 roku, kiedy to, z jego niewątpliwym udziałem, miała zostać podjęta decyzja o ożenku Jadwigi z wielkim księciem litewskim Jagiełłą, brał udział w koronacji Jadwigi w październiku 1384 roku, witał Jagiełłę w Lublinie, a także był obecny podczas jego koronacji w 1386 roku, otrzymując w maju tego roku przywilej od Jagiełły, w dowód zasług w powołaniu go na krakowski tron. Spytek zasłużył się również w walkach z Władysławem Opolczykiem w latach 90. XIV wieku (R. Bubczyk, *Kariera rodziny Kurozwękich w XIV wieku. Studium z dziejów powiązań polskiej elity politycznej z Andegawenami*, Warszawa 2002, s. 153–154, 162, 168, 171, 173–174; J. Sperka, *Szafrąncowie...*, s. 269, 271; A. Strzelecka, *Melsztyński Spytek...*, s. 212–214; D. Wróbel, *Elity polityczne...*, s. 89–90; tegoż, *Na pierwszym planie – możni i szlachta wobec problemu krzyżackiego w czasach Władysława Jagiełły*, Lublin 2017, s. 282, 426, 459, 488).

⁴⁶ J. Sperka, *Szafrąncowie...*, s. 269, 271; A. Strzelecka, *Melsztyński Spytek...*, s. 414; D. Wróbel, *Elity polityczne...*, s. 89–90.

⁴⁷ J. Gzella, *Małopolska elita władzy...*, s. 99.

w roku 1399 w bitwie z Tatarami nad Worską. Jan Długosz, pełen podziwu dla odwagi, męstwa i bohaterskiej śmierci Spytka w obronie wiary, przeciwstawił przytoczone zasługi tchórzostwu wielkiego księcia Witolda⁴⁸.

Jako ostatniemu przedstawicielowi rodu Leliwitów warto przyjrzeć się wojewodzie krakowskiemu Janowi z Tarnowa⁴⁹. Przeznaczony pierwotnie do stanu duchownego Jan około roku 1406 porzucił ścieżkę kościelną, rozpoczynając karierę urzędniczą⁵⁰. W roku 1410 objął urząd wojewody krakowskiego⁵¹, biorąc czynny udział w wojnie z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411⁵². Wartym odnotowania aspektem działalności Jana w tym konflikcie jest jego członkostwo w „radzie ośmiu” – najwyższym ciele doradczym Władysława Jagiełły na czas kampanii wojennej⁵³, a także kwestia przeprowadzenia zaciągów celem wzmocnienia sił polsko-litewskich⁵⁴. W kolejnych latach Jan towarzyszył królowi we wszystkich najważniejszych przedsięwzięciach politycznych⁵⁵, z których, z racji na prawdopodobne od-

⁴⁸ Kronikarz napisał, iż bohaterska śmierć Spytka była jego zdaniem chwalebniejsza i miała większą wartość niż życie i dokonania Witolda („Gloriosior videtur mihi Spithko palatinus morte, quam Withawdus Dux vita”, *Annales*, ks. 10: 1370–1405, s. 228). Prawdopodobnie już za życia Długosza pamięć bohaterskiego zgonu Spytka przybrała postać legendy (W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy...*, s. 117).

⁴⁹ J. Sperka, *Tarnowski Jan (zm. 1432 lub 1433)*, [w:] PSB, t. 52, s. 404–411.

⁵⁰ *Tamże*, s. 404.

⁵¹ UrzMłp, s. 128–129.

⁵² W czasie bitwy grunwaldzkiej Jan dowodził dwudziestą siódmą chorągwią królewską, zaś w lutym 1411 r. był świadkiem zawarcia pokoju z Krzyżakami w Toruniu (J. Sperka, *Tarnowski Jan...*, s. 404; D. Wróbel, *Elity polityczne...*, s. 238, 280).

⁵³ W skład „rady ośmiu” wejść mieli: wielki książę litewski Witold Kiejstutowicz, kasztelan krakowski Krystyn z Ostrowa h. Rawicz, wojewoda krakowski Jan z Tarnowa h. Leliwa, wojewoda sandomierski Mikołaj z Michałowa i Kurozwęk zwany Białucha h. Poraj, wojewoda poznański Sędziwój z Ostroroga h. Nałęcz, marszałek Królestwa Polskiego Zbigniew z Brzezia h. Zadora, podkanclerzy Królestwa Polskiego Mikołaj Trąba h. Trąby oraz podkomorzy krakowski Piotr Szafraniec h. Starykoń (S.M. Kuczyński, *Wielka wojna z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, Warszawa 1980, s. 211–214; D. Wróbel, *Elity polityczne...*, s. 253).

⁵⁴ Jan Długosz wspomniał, iż Jan z Tarnowa, „mąż rzadkiej prawości”, optował za przeprowadzeniem zaciągów wśród polskich ochotników, co spotkało się z uznaniem pozostałych doradców. Ostatecznie jednak zwyciężyła koncepcja zagranicznego werbunku wysunięta przez marszałka koronnego Zbigniewa z Brzezia („Ioanne de Tharnow pallatino Cracoviensi, cuius sentenciam seteri tanquam viri rare dexteritatis sequebantur, ut proprii pocius milites ad bellum non obligati tanquam fidores patrie operosius ad navandam victoriam operas suas adnixuri mercede tsaherentur suadente...”, *Annales*, ks. 10–11: 1406–1412, red. S. Gawęda i in., Varsaviae 1997, s. 58; J. Sperka, *Tarnowski Jan...*, s. 404; D. Wróbel, *Elity polityczne...*, s. 232).

⁵⁵ Był świadkiem układu polsko-węgierskiego w Lubowli w 1412 r., unii w Horodle w roku 1413, w roku 1414 brał udział w wojnie z zakonem krzyżackim, w roku 1420 wszedł w skład delegacji wysłanej na sejm Rzeszy do Wrocławia, w roku 1422 uczestniczył w dalszych walkach z Krzyżakami, będąc jednym z gwarantów traktatu melneńskiego. W 1429 r. wziął udział w zjeździe monarchów w Łucku, wygłaszając mowę, w której sprzeciwił się planom

zwierciedlenie rodowych cech, warto wymienić trzy wydarzenia. Pierwszym z nich było zawarcie układu polsko-węgierskiego w Lubowli w 1412 r., gdy Tarnowski miał skrytykować naiwną, jego zdaniem, ufnosć króla wobec polityki Zygmunta Luksemburskiego⁵⁶. Podczas zjazdu w Łucku w styczniu 1429 r. wojewoda miał w swej mowie ostro zaprotestować przeciwko królewskiemu ambicjom Witolda, będąc w tej sprawie jednomyślnym choćby ze Zbigniewem Oleśnickim⁵⁷. Ostatnim z dowodów „zapobiegliwości” Jana Tarnowskiego może być relacja Długosza, jakoby wojewoda miał w 1432 r. ostrzec biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego przed planowanym zamachem na jego życie⁵⁸.

Podsumowanie

Przeprowadzona wyżej analiza charakterystyk trzech wspólnot rodowych: Dębnów, Gryfitów-Świebodziców oraz Leliwitów wykazała niemal idealne odzwierciedlenie zawartych w charakterystykach cnót i wad na kartach *Roczników*, co zdaje się przesłanką wskazującą na Jana Długosza w dyskusji na temat autorstwa *Klejnotów*⁵⁹. Warto wspomnieć, iż autor *Klejnotów*

koronacyjnym wielkiego księcia Witolda (J. Sperka, *Szafrąncowie...*, s. 182; tegoż, *Tarnowski Jan*, s. 404–406; D. Wróbel, *Elity polityczne...*, s. 297).

⁵⁶ Jan Tarnowski miał być największym krytykiem zawartego porozumienia. Jego roztropności Długosz przeciwstawił naiwność Jagiełły: „Argutus autem illico per Ioannem de Tharnow palatinum Cracoviensem, cur tam facilliter ire ad hostem sine securitate exacta parum deliberatus consensisset, silere palatinum rex verum rerum ignarum iussit, facilitatem suam arcano cognito laudaturum” (*Annales*, ks. 10–11: 1406–1412, s. 193; D. Wróbel, *Elity polityczne...*, s. 298).

⁵⁷ Długosz wyekspozował zwłaszcza ostry sprzeciw arcybiskupa gnieźnieńskiego Wojciecha Jastrzębca, biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego oraz wojewody krakowskiego Jana Tarnowskiego, nazwanego przez kronikarza „mężem niewzruszonej stałości” („Palatinus deinde Cracoviensis Ioannes de Tarnow integre vir constancie et fidei sententiam Sbignei episcopi cum omnibus aliis adeo uniformiter et constanter sequutus est, ut murmur, presencia ducis Magni Withaudi non obstante, esset non mediocre suboctum”, *Annales*, ks. 11: 1413–1430, s. 253–254; J. Sperka, *Szafrąncowie...*, s. 182; tegoż, *Tarnowski Jan...*, s. 406; D. Wróbel, *Elity polityczne...*, s. 444).

⁵⁸ „Avisatus de periculo impedimenti per Ioannem de Tharnow palatinum Cracoviensem, Sbigneus episcopus Cracoviensis non remisit animum...” (*Annales*, ks. 11–12: 1431–1444, s. 61); J. Sperka, *Szafrąncowie...*, s. 218; tegoż, *Tarnowski Jan...*, s. 407).

⁵⁹ Wspomniana jednomyślność między zawartymi w *Klejnotach* charakterystykami rodów a obecnymi w *Rocznikach* życiorysami konkretnych rodowców zdaje się wskazywać na autorstwo Długosza w przypadku obu źródeł. Jest to, rzecz jasna, jedynie hipoteza, gdyż ewentualny inny autor *Klejnotów*, a także innych utworów z tamtego okresu (choćby anonimowego *Vita Sbignei*) mógł doskonale orientować się w poglądach Długosza na historię Polski, co spowodowało tak uderzające podobieństwo w ocenie czynów przedstawicieli rzeczonych wspólnot rodowych.

sformułował charakterystykę całego rodu w oparciu o czyny jednego bądź kilku jego przedstawicieli, co dowodzi zastosowania wzorca rozpatrującego człowieka nie w kategorii indywidualności, lecz jego miejsca w szerszej zbiorowości.

Nie sposób nie wspomnieć przy tej okazji o wpływie długoletniej znajomości Jana Długosza i Zbigniewa Oleśnickiego na sformułowaną w *Klejnotach* charakterystykę rodu Dębnów. Przypisane rodowi Oleśnickiego gwałtowność, śmiałość, zuchwalstwo czy wręcz bezczelność w *Rocznikach* nabierają nader pozytywnego wydźwięku, utożsamiając powyższe cechy ze szlacheckim męstwem i nieustępliwością. Umacnia to jedynie wizerunek Zbigniewa Oleśnickiego jako obrońcy Kościoła i sacerdotium przed dominacją ze strony regnum⁶⁰.

Nader pochlebna staje się także charakterystyka Leliwitów, a szczególnie wojewody krakowskiego Jana Tarnowskiego, przyjaciela i wieloletniego stronnika polityki Zbigniewa Oleśnickiego⁶¹. Wielokrotnie podkreślana jednomyślność biskupa Oleśnickiego i wojewody Tarnowskiego niewątpliwie stała się dla Długosza podstawą do rozpatrywania obu postaci w kategorii najwybitniejszych polityków Korony i mężów stanu.

Niewątpliwie dodatnia wydaje się również dokonana przez Długosza ocena rodu Gryfitów-Świebodziców. Ich hojność względem klasztorów stała się odzwierciedleniem tak chętnie stosowanej przez krakowskiego dziejopisa cnoty, jak *largitia* (szczodrość/szczodroblliwość)⁶². W przypadku Gryfitów odnosi się ona zwłaszcza do arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana (Janika), dopełniając jego korzystny wizerunek w twórczości Długosza.

Na koniec warto wspomnieć także o zastosowanym przez Długosza aparacie pojęciowym, obejmującym szeroki katalog typowo ludzkich skłonności, cnót i wad, a także o jego niewątpliwym talencie literackim, czego dowodzi scharakteryzowanie całej wspólnoty rodowej w krótkiej, najczęściej obejmującej kilka łacińskich terminów, charakterystyce.

⁶⁰ Zdaniem Urszuli Borkowskiej, w swej twórczości Jan Długosz uczynił ze Zbigniewa Oleśnickiego najdoskonalszego naśladowcę i następcę św. Stanisława. Zastosowany przez kronikarza motyw konfliktu idealnego biskupa (św. Stanisława) ze złym królem (Bolesławem Śmiałym) został dostosowany do relacji Zbigniewa Oleśnickiego i Władysława Jagiełły, na co dodatkowo wskazuje wzmianka o planowanym zamachu na życie Oleśnickiego (U. Borkowska, *Historiograficzne poglądy Jana Długosza*, [w:] *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, cz. 2, red. S. Gawęda, Warszawa-Kraków 1985, s. 45–69; tejsze, *Treści ideowe w dziełach Jana Długosza. Kościół i świat poza Kościołem*, Lublin 1983, s. 16–17; tejsze, *Regnum i sacerdotium w pismach Jana Długosza*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1981, t. 26, s. 3–21; J. Nikodem, *Zbigniew Oleśnicki...*, s. 21).

⁶¹ J. Sperka, *Szafrancowie...*, s. 202, 309; tegoż, *Tarnowski Jan...*, s. 408.

⁶² U. Borkowska, *Regnum i sacerdotium...*, s. 6.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Ioannis Dlugosii Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae, ks. 5–6: 1140–1240, red. S. Budkowa i in., Varsaviae 1973; ks. 7–8: 1241–1299, red. S. Budkowa i in., Varsaviae 1975; ks. 9: 1300–1370, red. S. Budkowa, Varsaviae 1978; ks. 10: 1370–1405, red. S. Gawęda i in., Varsaviae 1986; ks. 10–11: 1406–1412, red. S. Gawęda i in., Varsaviae 1997; ks. 11: 1413–1430, red. C. Baczkowski i in., Varsaviae 2000; ks. 11–12: 1431–1444, red. C. Baczkowski i in., Varsaviae 2001.

Klejnoty Długoszowe, oprac. i wyd. M. Friedberg, Kraków 1931.

Opracowania

Borkowska U., *Historiograficzne poglądy Jana Długosza*, [w:] *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, cz. 2, red. S. Gawęda, Warszawa-Kraków 1985, s. 45–69.

Borkowska U., *Regnum i sacerdotium w pismach Jana Długosza*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1981, t. 26, s. 3–21.

Borkowska U., *Treści ideowe w dziełach Jana Długosza. Kościół i świat poza Kościołem*, Lublin 1983.

Bubczyk R., *Kariera rodziny Kurozwękich w XIV wieku. Studium z dziejów powiązań polskiej elity politycznej z Andegawenami*, Warszawa 2002.

Budkowa Z., *Jan (zm. między 1167 a 1177)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, red. K. Lep-szy, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962–1964, s. 428–430.

Dworzaczek W., *Leliwici Tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego. Wiek XIV–XV*, Warszawa 1971.

Dymmel P., *Problem autorstwa „Klejnotów” przypisywanych Janowi Długoszowi*, „*Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*” 1993, t. 1, s. 59–73.

Dymmel P., *Stemma Nobilium: herby rycerskie w rękopisie Roczników Jana Długosza*, „*Ze Skarbca Kultury*” 1991, t. 51, s. 21–43.

Gzella J., *Małopolska elita władzy w okresie rządów Ludwika Węgierskiego w Polsce w latach 1370–1382*, Toruń 1994.

Kiryk F., *Oleśnicki Dobiesław (zm. 1440)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978, s. 762–763.

Koczerska M., *Oleśnicki Zbigniew (1389–1455)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978, s. 776–784.

Koczerska M., *Piętnastowieczne biografie Zbigniewa Oleśnickiego*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1979, t. 24, s. 5–82.

Kuczyński S.K., *Herby w twórczości historycznej Jana Długosza*, [w:] *Sztuka i ideologia XV wieku*, red. P. Skubiszewski, Warszawa, s. 211–232.

Kuczyński S.M., *Wielka wojna z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, Warszawa 1980.

Kurtyka J., *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków 1997.

- Labuda G., *Jaksa z Miechowa (2 poł. XII w.)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, red. K. Lep-szy, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962–1964, s. 340–341.
- Marzec A., *Pod rządami nieobecnego monarchy. Królestwo Polskie 1370–1382*, Kraków 2017.
- Marzec A., *Tarnowski Spycimir (zm. 1352)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 52, red. A. Romanowski, Warszawa-Kraków 2017–2019, s. 507–513.
- Marzec A., *Urzędnicy małopolscy w otoczeniu Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego (1305–1370)*, Kraków 2006.
- Nikodem J., *Zbigniew Oleśnicki w historiografii polskiej*, Kraków 2001.
- Papée F., *Jan Długosz (1415–1480)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 5, red. W. Konopczyński, Kraków 1939–1946, s. 176–180.
- Perzanowski Z., *Twórczość Jana Długosza na polu heraldyki polskiej*, „Ziemia Częstochowska” 1984, t. 14, s. 39–50.
- Pieńkos J., *Słownik łacińsko-polski. Łacina w nauce i kulturze*, Kraków 2001.
- Podhorodecki L., *Sławni hetmani Rzeczypospolitej*, Warszawa 1994.
- Semkowicz W., *Długosz jako heraldyk*, „Miesięcznik Heraldyczny” 1908, t. 1, s. 5–8.
- Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. 1, red. M. Plezia, Wrocław-Kraków-Warszawa 1953–1958; t. 2, red. M. Plezia, Wrocław-Kraków-Warszawa 1959–1967; t. 3, red. M. Plezia, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1969–1974; t. 4, red. M. Plezia, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975–1977; t. 5, red. M. Plezia, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1978–1984; t. 7, red. K. Weyssenhoff-Brożkowa, Kraków 1992–2001; t. 8, red. M. Rzepiela, Kraków 2009–2024.
- Sperka J., *Szafrancowie herbu Stary Koń: z dziejów kariery i awansu w późnośredniowiecznej Polsce*, Katowice 2001.
- Sperka J., *Tarnowski Jan (zm. 1432 lub 1433)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 52, red. A. Romanowski, Warszawa-Kraków 2017–2019, s. 404–411.
- Strzelecka A., *Melsztyński Spytek (zm. 1399)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 20, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 412–415.
- Urzędnicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy*, oprac. J. Kurtyka i in., red. A. Gąsiorowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990.
- Wójcik M.L., *Ród Gryfitów do końca XIII w. Pochodzenie – genealogia – rozsiadanie*, Wrocław 1993.
- Wójcik M.L., *Teodor (zm. 1237)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 53, red. A. Romanowski, Warszawa-Kraków 2019–2021, s. 147–159.
- Wroniszewski J., *W sprawie pierwotnego kształtu tzw. Klejnotów Długoszowych*, „Teki Krakowskie” 1997, t. 5, s. 201–205.
- Wróbel D., *Elity polityczne Królestwa Polskiego wobec problemu krzyżackiego w czasach Władysława Jagiełły*, Lublin 2017.
- Wróbel D., *Na pierwszym planie – możni i szlachta polska wobec bezkrólewia po śmierci Ludwika Andegaweńskiego*, Lublin 2020.

Krzysztof Borkowski

**CHARACTERISTICS OF DĘBNO, GRYF AND LEIWA NOBLE FAMILIES
IN THE *INSIGNIA SEU CLENODIA REGIS ET REGNI POLONIAE*
BY JAN DŁUGOSZ**

The article analyses three of the characteristics of Polish noble families contained in the *Insignia seu clenodia Regis et Regni Poloniae*. *Clenodia*, attributed to Jan Długosz, are one of the least known and at the same time the most interesting sources concerning late medieval Poland. Containing, apart from the description of the appearance of several dozen Polish coats of arms, also the characteristics of the family communities that used them, they constitute an extremely valuable field for research on the perception of the Polish nobility by Jan Długosz, his mentality and the semantics of his works. The similarity between the family characteristics present in *Clenodia* and the biographies of their representatives, present in the *Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae*, demonstrated in the course of the analysis, seems to speak in favour of Długosz's authorship of both sources. The flattering characterization of the Dębno family was reflected in the long-standing acquaintance of Jan Długosz and Zbigniew Oleśnicki, portrayed by the chronicler as an ideal bishop. The assessment of the Leliwa family, and especially of the Kraków voivode Jan Tarnowski, concerns mainly their political activity, while the generosity attributed to the Gryf family was considered by Długosz as the main advantage of the family, revealing Christian generosity (*largitia*).

Keywords: Jan Długosz, nobility, *Annales*, *Clenodia*, characteristics